
Arabs and Empires Before Islam

Greg Fisher (ed.)

Oxford: Oxford University Press, 2015, XXV+560 sayfa.

ISBN 978-0199-654-52-9

Editörlüğünü Greg Fisher'in yaptığı kitap, tarih, arkeoloji, filoloji gibi alanlarda uzman yirmi dört farklı yazarın doğrudan veya dolaylı katkısıyla hazırlanmıştır.¹ Milâttan önce VIII. yüzyıl ile milâttan sonra VII. yüzyıl arasına odaklanmış olan bu eser İslâm öncesi Arap toplumunu ve bu toplumun komşu olduğu imparatorluklarla ilişkisini anlamak üzere alandaki muhtelif yazarların çalışmalarından oluşan bir derlemedir. Bu çalışmada Doğu Roma (Bizans) devlet adamlarının, Yunan kâşiflerinin, İran imparatorlarının, menâkıbnâme (hagiography) ve kronik yazarlarının, Himyer krallarının ve zaman zaman da Araplar'ın yazdığı vesikalar gibi birincil kaynaklara dayanılmıştır. Kitap sekiz bölümden oluşmaktadır ve bu tanıtım yazısında her bir bölüm ana yazarı belirtilip kendi içinde değerlendirilmek suretiyle ayrı paragraflarda ele alınacak, kitabın genel değerlendirmesi ise sonuç bölümünde yapılacaktır.

“Altıncı Yüzyıldan Önce Araplar ve İmparatorluklar” başlıklı birinci bölümde, Arap ve Arabistan adı, Arap diye adlandırılan toplumun Romalılar² ve İranlılar ile ilişkileri, özellikle Ruvâfe Tapınağı³ yazmaları ve Batı

- 1 Carleton Üniversitesi The College of the Humanities'te öğretim üyesi (Assist.Prof) olarak görev yapan Greg Fisher'in *Between Empires: Arabs, Romans and Sasanians in Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2011) ve *Rome and the Arabs Before the Rise of Islam: A Brief Introduction* ([North Charleston]: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013) olmak üzere Araplar'ın İslâm öncesi yaşantıları ve komşu medeniyetlerle ilişkilerini ele alan iki önemli çalışması bulunmaktadır. Yazarlardan, daha önce Oxford Üniversitesi'nde görev yapmış olan İslâm tarihi profesörü Robert Hoyland çalışmalarına New York Üniversitesi bünyesinde devam etmektedir. İlkçağ sonları ve ilk İslâm toplumu üzerine birçok çalışması bulunmaktadır. Çeşitli üniversitelerde veya araştırma kurumlarında farklı görevlerde bulunan diğer yazarlar ise kitapta verilen sıra ile George Bevan, Aldo Corcella, Touraj Daryaee, Omar Edaibat, Peter Edwell, Zbigniew T. Fiema, Denis Genequand, Matt Gibbs, Geoffrey Greatrex, Basema Hamarneh, Ahmad Al-Jallad, Ariel S. Lewin, Micheal C. A. Macdonald, Harry Munt, Laïla Nehmé, Christian Julien Robin, Peter Schadler, Isabel Toral-Niehoff, Donata Violante, Walter Ward, Conor Whatey ve Philip Wood'dur.
- 2 Kitabın genelinde “Roman Empire” ile Doğu Roma İmparatorluğu, daha çok bilinen adıyla Bizans kastedilmektedir. Bizans adının doğrudan kullanıldığı altı yer vardır, ancak geri kalan kısımlarda Roma İmparatorluğu adı tercih edilmiştir.
- 3 Bu tapınak Hicaz yarımadasının kuzeybatısında, etrafında yapıldığı döneme ait

Arabistan epigrafik kaynakları üzerinden anlatılmıştır. Bölümde, İran'da Sâsânî hanedanının ortaya çıkışı, Doğu Roma'da Konstantin tarafından Hristiyanlığın benimsenmesi gibi önemli değişimlerin, bu imparatorlukların Araplar'la olan ilişkisini de değiştirdiğine vurgu yapılır. Anlatımda Ruvâfe Tapınağı'na özel bir önem atfedilmesinin sebebi, tapınağa ait yazmaları içeren taşlardan birine daha ulaşılması ile Araplar'ın tarihinin biraz daha aydınlatılabilmiş olduğu görüşüdür. Araplar'ın kendi "yazılı" kayıtları olmadığı için, tarihlerini komşu medeniyetlerin kaynakları ile öğrendiğimizi, kaynaklarda Arap kelimesinin birçok farklı anlamda kullanıldığını, bu sebeple de kelimenin antik kaynaklarda göçebe anlamına geldiği varsayımının yanlış olduğu sonucuna varılmıştır. Verilen bu bilgiler, yazarların Arap toplumuna dair bakış açılarını yansıtan önemli bir detay olarak durmaktadır. Bölümde bulgular hakkındaki veya başka yazarların yorumları hakkındaki görüşler bildirilirken aktif bir dil kullanılması göze çarpmaktadır. Daha açık bir ifade ile diğer yedi yazarın kendi bölümlerinde bu hissedilme de bölümün ana yazarı olan Michael C. A. Macdonald'ın cümlelerindeki akademik dilden uzak öznel ifadeleri dikkat çekmektedir, ancak bu eleştiri kitabın tamamına teşmil edilemez.

Farklı yazarların yazılarının birleştirilmesi sebebiyle, çoklu dilin takibi zorlaştırdığı ilk bölümün aksine ikinci ve üçüncü bölümler tek bir yazar, Cristian Julien Robin, tarafından yazılmıştır. Ele alınan yazıtların ihtiva ettiği konulara göre farklı başlıklandırmalarla yazılan bu bölümler oldukça sistematik bir metoda sahiptir. Diğer bölümlerde de sıkça altı çizilen bir teori olarak, yeni bulguların Arabistan'ın kültürel, politik ve dinî tarihine dair görüşlerin yeniden gözden geçirilmesine imkân verdiğinden bahsedilmiştir. Söz konusu bu iki bölümde Arabistan yarımadasının güney kısmı, yani Yemen bölgesinin tarihi, yazıtlar vasıtasıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölüm Himyer Krallığı öncesinde bölgeyi incelemeye odaklanırken, üçüncü bölümde epigrafik kanıtlar Himyer Krallığı'nın dinî geçmişini ve komşularıyla (özellikle de Aksum ve Araplar) politik ilişkilerini ortaya çıkarmak üzere yer yer transkripsiyon, çeviri ve yoruma tâbi tutulmuştur. Bu bölümlerde öne çıkan iki ilgi çekici konu olarak, Himyer Krallığı'nın IV. yüzyılda Yahudiliği kabul etmesi (s. 129) ve Kur'an'da "Fil ashabi" kıssasıyla kendisine atıf yapılmasından dolayı müslümanların da âşina olduğu bir isim olarak son Himyer Kralı Ebrehe'nin ele alındığı kısım (s. 151) gösterilebilir.

herhangi bir yerleşim izine rastlanmamış olan, Roma İmparatorluğu'nun Arap yarımadasında bir etki kurmak amacıyla yaptırıldığı düşünülen bir yapıdır. "er-Ruvâfe" diye adlandırılan bu bölgenin tam konumu kitapta, bugünkü Suudi Arabistan'ın Tebuk şehrine yakın, Kızıldeniz kıyısında olarak gösterilmiştir (s. 16).

Bölgenin güney kısmını Himyer öncesi ve sonrası olarak ele alan bu iki bölümün ardından yeniden kuzey kısma yoğunlaşan bölümlere geçilmiştir. Bunlardan ilki, Denis Genequand tarafından yazılmış olan “Gassânîler ve Hîreliler’e Ait Arkeolojik Bulgular” adlı dördüncü bölüm, yarımadanın kuzey batısında Gassânîler ve kuzey doğusunda Hîreliler’i arkeolojik bulgularla ele almıştır. Yazar Gassânîler’e ait bulguları anlattığı ilk kısmın sonunda bir tartışma bölümüne yer vermiş ve burada Gassânîler ile Emevîler arasındaki muhtemel bağı tartışmıştır. Metot olarak, aynı bölgede etkili olan bu iki önemli topluluğun mimari yapılarını karşılaştıran Genequand, ikisi arasında bir bağı bulunduğunu söylemenin güç olduğunu ifade etmiştir. Yazar, Gassânîler’e nazaran Hîreliler’in bıraktıkları eserlerin kalıntılarının çok fazla incelemeye tâbi tutulmadığını ifade ederek bu bölgedeki arkeolojik bulgu eksikliğine dikkat çekmiştir. Bu sebeple olsa gerek yazarın Gassânîler’i ele aldığı kısım Hîreliler’i anlattığı kısımdan çok daha zengindir.

Gassânîler ve Hîreliler’in anlatıldığı bu bölümün ardından bu iki topluluğun Roma-İran rekabetinde oynadıkları rolün ele alındığı beşinci bölüme geçilmiştir. Kitabın genelinde de kronolojik bir metot izlenmiştir, fakat özellikle bu iki bölümün birbirinin bütünleyicileri olarak ardarda sunulması okuyucunun bölgeyi ve bölgede etkili olan iki Arap topluluğunu anlaması yönünden oldukça faydalıdır. Önceki bölümde oluşturulan arkeolojik zeminin ardından, bu bölümde politik tarih hakkında bilgi verecek mektup, kronik gibi arşiv belgelerine başvurulmuştur. Vesikalardan çıkarılan sonuç ise Gassânîler ve Hîreliler’in, Roma ve İran arasında süregelen savaşta önemli roller oynadığıdır. Peter Edwell’in ana yazarı olduğu bu bölüme dört farklı yazar daha katkı sağlamıştır. Muhtemelen ana yazarın, “Onların oynadıkları rolün artması kaynaklarda şöhretlerinin artmasına sebep olmuştur, ancak Gassânî ve Hîre liderlerinin süregelen bu savaşı politik konumlarını sağlamlaştırmak ve zenginlik elde etmek için kullandığı çok açıktır” (s. 214-15) şeklindeki yorumu objektiflikten uzak görünmektedir. Bölümün daha giriş kısmında böyle bir yorum yapmaktansa, bu kadar belgelere dayalı bir kitapta yorumu okuyucuya bırakmak daha mâkul bir tutum olabilirdi. Bölüm boyunca, milâdî 491-630 yılları arasındaki önemli olaylar ayrı başlıklar altında verilip, ilgili kroniklerden yapılan alıntılar bu başlıklar altında sunulmuş tarihsel bir anlatım yakalanmaya çalışılmıştır.

Kitabın editörü Greg Fisher ve Philip Wood’un ana yazarları oldukları ve diğer beş ayrı yazarın da desteğiyle hazırlanan altıncı bölüm, Hıristiyanlığın Arap yaşamına girişini, Araplar içinden belirli grupların Hıristiyanlığı benimsemesini anlatmaktadır. Kullanılan kaynaklar arasından özellikle hagiograf ve kilise tarihçilerinin, Hıristiyanlığın gücünü göstermek, hal-

kı Hıristiyanlığa özendirmek gibi amaçlarla Hıristiyanlığa geçen kişilerin hikâyelerini anlattıkları belirtilmiştir. Bu sebeple de, bölüm boyunca çoğunlukla, Araplar'ın Hıristiyanlık ile olan ilişkilerini anlamak için bu açıdan oldukça zengin bulunan din adamlarının yazdığı belgelere yer verilmiştir. Bölümde Hıristiyanlık temel konu olduğu için olsa gerek, yazarlar Hıristiyanlığın (anlatılan konuyla ilişkili şekilde) kısa bir mezhepsel tarihini de vermeyi uygun bulmuşlardır (s. 279 vd.).

Bölümde ayrıca, kullanılan kaynaklarda Araplar'ın İsmâîlî, Sarazenî, Hacerî gibi isimlerle anılmasının onları Hıristiyanlığın dünya görüşü altında sınıflandırma amacına mâtuf olduğu yorumuna yer verilmiştir. Bu bölüm fiziksel anlamda kitabın da tam orta kısmına denk geldiği için 306. sayfadan itibaren kitabın muhtelif yerlerinde bahsi geçen arkeolojik yazıtlara ait on altı fotoğraf, birer sayfa genişliğinde sunulmuştur. Fakat şu belirtilmelidir ki fotoğrafların burada sunulması bölüm içerisindeki akışı bozmaktadır ve okuyucuda fotoğrafların bu bölümle ilgili olduğu hissini uyandırmaktadır. Yazıtların net okunduğu, renkli olarak basılmış ve oldukça kaliteli olan bu fotoğraflar şüphesiz kitabın değerini arttırmaktadır, ancak burada sunulmasının doğru bir seçim olmadığı, bunun yerine kitabın sonunda verilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

“Arabistan eyaleti” adlı yedinci bölümde Arap yarımadasında Roma eyaleti olan Nabatî Krallığı, Arapça'nın bir yazı dili olarak ortaya çıkışı ve Greko-Arapça ele alınmıştır. Kullanılan yazıtlar ve belgeler sırasıyla, Nebatî Krallığı'nın önemli merkezleri olan; bugün Ürdün sınırlarındaki Petra, Suriye sınırlarındaki Busra ve Suudi Arabistan sınırlarındaki Medâinüsâlih şehirlerinin tarihinin anlaşılması, ilk Arapça arkeolojik kanıtların sunulması ve Greko-Arapça yani Arapça dokümanların Grekçe çevirilerinin değerlendirilmesi açısından incelenmiştir. Bu bölümün giriş ve sonuç kısımları önceki bölüme nazaran oldukça kısa tutulmuştur.

Sekizinci ve son bölüm, kitabın ilk yedi bölümünden farklıdır. Çünkü bu bölümde temel kaynaklardan biri İslâm öncesi Arap şiiri olsa da diğer kaynak türü, Ortaçağ'a ait kronikler İslâm sonrası döneme aittir. Bölümde bir başlık altında ilgili âyetlerine yer verilen Kur'an'ın ise kaynak olmamından farklı bir konumda değerlendirilmesi gerekirdi. Bölümde İslâm sonrasına ait kaynaklarda İslâm öncesi dönemin izlerinin sürülmeye çalışıldığı belirtilmiştir ve önceki bölümlerde işlenen konulardan bazılarının İslâm sonrası kaynaklarda nasıl anlatıldığına değinilmiştir. Bu sebeple başta Taberî (ö. 310/923) olmak üzere, İbn İshak (ö. 151/768)⁴, İbn Habîb (ö. 245/860),

4 Kitapta (ö. 767) olarak verilmiştir.

Ya'kübî (ö. 292/905'ten sonra), Ebü'l-Ferec (ö. 356/967), Yâküt el-Hamevî (ö. 626/1229) gibi tarihçilerden yapılan alıntılar karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında az bilinen bir kaynak olduğu ifade edilen ve 1984 yılında neşredilmiş olan *Menâkıbü'l-Mezyediyye*⁵ adlı bir kitap da ayrıca bölüme konu edilmiş ve önemi vurgulanmıştır. Bölümde İslâm öncesi Arap şiiri ve Farsça kaynaklar da ayrı başlıklar altında alıntılar yapılan diğer iki kaynak türüdür.

Kitabın arkeolojik kanıtları birincil kaynaklarla birleştirip, yalnızca bu belgeler ışığında bir tarih yazımını hedeflediği açıktır. Bu sayede özellikle arkeolojik yazıtların tespiti, analizi ve yorumlanması açısından çalışma, alanına önemli bir katkı sağlamıştır. İlk bölümlerde hissedilen “yazıta dayalı tarih” sunumu sonraki bölümlerde yerini “kronik türünden kaynaklara dayalı tarih” anlatımına bıraksa da, bu kitap kullanılan kaynakları orijinal halleriyle okuyucunun önüne sunan önemli bir eserdir. Tarihi vesikaların kimi zaman kendi dilinde, kimi zamansa çeviri olarak fakat çoğunlukla metnin tamamını vermek suretiyle bu şekilde sunulması kitabın hacmini oldukça artmıştır. Fakat bu kadar fazla materyali tek bir ciltte toplamasıyla eser alanında bir ilki gerçekleştirmiştir. Kitabın genelinde oldukça faydalı bir yenilik olan çapraz referans⁶ sisteminin kullanılması ise kitabın ayrı bölümlerinin birbiri arasında irtibatlandırılmasını sağlamıştır. Zaten bu sistem kullanılmamış olsaydı bu kadar ayrı yazarın bir araya geldiği edisyon bir kitap toparlanamaz ve okurda yer yer tekrara düştüğü hissi uyandırır. Tarihçilerin belgeleri yorumlayışlarında, çok fazla olmasa da zaman zaman oryantalistik bir bakış açısı olduğu söylenebilir (s. 277-78'deki “barbar tanımları”, s. 474-79'da Kur'an'ın diğer kaynaklardan herhangi biri hükmünde sayılması gibi). Ancak bu gibi detaylar yazarların seyahat, gözlem, analiz yoluyla ve dil biliminin bütün imkânlarını kullanarak emek harcadıkları gerçeğini gölgelemez. Sonuç olarak kitap, Araplar'ın İslâm öncesi tarihini ve komşu oldukları diğer

5 XII. yüzyılın başlarında yazılmış olan ve yalnızca tek bir nüshası British Museum'da bulunan bu eserin ilk defa 1984 yılında neşredilmiş olduğu fakat pek tanınmadığı, yazarı Ebü'l-Bekâ Hibetullah el-Hillî'nin ise hakkında pek az bilgi sahibi olunmasına karşın Hille kökenli Şii bir aileden geliyor olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca esere verilen bu başlığa rağmen içeriğinde Mezyediler'e odaklanmadığı, İslâm öncesi Hire krallarına ait bilgiler içerdiği ifade edilmiştir. Eser, yazarının sahip olduğu düşünülen ön yargıya rağmen Hireliler hakkında ulaşabildiği bütün bilgileri kitabına dahil etmesi sebebiyle önemli bulunmuştur. Bölümde Hire Kralı Nu'mân'ın hristiyan olması ve vaftiz edilmesiyle ilgili kısımlar eserden tercüme edilerek verilmiştir (s. 493-96).

6 Bu sistem ile kitabın başka bir yerinden yapılan alıntılar önce bölüm numarası ardından bölüm içindeki sıra numarası verilmek suretiyle, meselâ [3.10] veya [8.26] şeklinde verilmiş, böylelikle bölümler arasında karşılaştırma bir ölçüde kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

medeniyetlerle ilişkilerini, ulaşılan 250'den fazla arkeolojik kalıntı ve tarihi kayıt üzerinden anlamak için önemli bir eserdir. Bu kayıtlar zaman zaman kendi dillerinden İngilizce'ye tercüme edilip kitapta da kronolojik olarak sunulduğu için, eser okuyucuya söz konusu döneme ait tarihi malzemeye bir arada ulaşma imkânı sağlamaktadır. Bu sayede eser araştırmacılara, İlkçağ kaynaklarının Araplar'ın İslâmiyet'ten önceki politik, kültürel ve dinî yaşantılarına ait sağladığı bilgiyi bir arada ve uzmanların yorumu ile birlikte sunmaktadır.

Öznur Özdemir

Araştırma Görevlisi,
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi